

Programma gusto válgáigodahkii 2009 rájes 2013 rádjai

Arbeiderpartiet.no

Válgaprogramma

Sámediggeválgáide 2009

Sametingsvalget 2009

Valgprogram

Arbeiderpartiet.no

Programmet gjelder for valgperioden 2009 til 2013

Kap.1:

ARBEIDERPARTIETS MÅL OG VISJONER FOR SAMENE I NORGE

Arbeiderpartiets verdigrunnlag bygger på rettferdighet og fellesskap. Arbeiderpartiet har en visjon om et samfunn der alle er likeverdige og har de samme muligheter uavhengig av kulturelt og sosialt utgangspunkt.

Kap.2:

SÁPMI ER SMÅSAMFUNN – UTEN SMÅSAMFUNN INGEN SÁPMI

Arbeiderpartiet vil ha lokalsamfunn som tar vare på alle, og hvor de som trenger hjelp får det. Arbeiderpartiet vil arbeide for at offentlig tjenesteyting, skoleverket og helse- og sosialtjenestene i de samiske lokalsamfunnene skal ha en kvalitet som står i forhold til de målsettinger som er satt på nasjonalt nivå. De folkerettslige forpliktelser som stat, fylke og kommune har på dette området, må virkeliggjøres lokalt.

Vi vil ha aktive lokalsamfunn med et levende næringsliv som bygger på moderne teknologiske løsninger og ivaretar tradisjonell ressursutnyttelse. Vi vil ha et arbeidsliv som er inkluderende og som har plass til alle. Arbeiderpartiet vil skape verdier der folk bor. Vi prioriterer fellesskapsløsninger.

Gründervirksomhet i Norge er et positivt bidrag til verdiskapningen i samfunnet. Arbeiderpartiet vil arbeide for at det over statsbudsjettet settes av midler til forsøksvirksomhet om entreprenørskap blant samer.

Samiske tradisjonelle områder finnes over hele landet fra Hedmark i sør til Finnmark i nord. Arbeiderpartiet ser det som nødvendig å rette mer oppmerksomhet mot de mange samiske lokalsamfunnene som med sin livskraftige kultur gir bidrag til det samiske fellesskapet. Det har i lang tid, i politikk, opplæring og annen institusjonell virksomhet funnet sted en massiv usynliggjøring av samiske kyst- og fjordområder. Samer som lever i permanent mindretall i sine samfunn, vil ofte ikke definere seg som en del av det samiske fellesskapet. Disse samene bor også i samiske samfunn, selv om andre utgjør flertallet. Arbeiderpartiet vil se til at det skjer en mer reell inkludering av alle samer i det samiske fellesskapet.

OPPLÆRING OG UTDANNING FOR DAGENS BARN, UNGE OG VOKSNE

Vi vil ha et samfunn med samiske barn og unge som står rustet til å møte morgendagens utfordringer. Arbeiderpartiet vil skape et opplæringsystem som gir samiske barn, unge og voksne gode læringsarenaer for kunnskapsutvikling og videreutvikling av språk og kultur.

Arbeiderpartiet mener at barnehagen, grunnskolen, videregående skole og utdanningssektoren skal bygge sin virksomhet på det etniske og kulturelle mangfold som samiske barn, unge og voksne representerer. Retten til individuell opplæring i og på samisk gjelder alle samiske barn i grunn- og videregående skole, uavhengig av bosted. Arbeiderpartiet vil prioritere arbeidet med tospråklig opplæring både i og utenfor forvaltningsområdet. Samisk språktilbud må bli styrket både som første og andre språk i videregående opplæring. Det skal legges til rette for at de samene som ikke behersker samisk skal kunne skaffe seg de nødvendige basiskunnskapene gjennom relevant opplæring.

Samisk språk har en egenverdi, og språkets eksistensberettigelse er forankret i lovverk og målsettinger på alle nivå i samfunnet. Arbeiderpartiet vil jobbe for å virkelig gjøre disse målsettingene. Samiske barns rett til å lære samisk språk, og til å ta i bruk språket i opplæringen i alle fag, har å gjøre med individuelle menneskerettigheter. Samiske barns språkferdigheter i samisk er grunnlaget for mulighet til fullverdig deltakelse i det samiske samfunnet. I dagens samfunn skal samisk språk og kultur gis vilkår slik at språket og kulturen har overlevelsesmulighet. Sametingets stilling må styrkes, slik at det har reell innflytelse på språkets utvikling i barnehagene og i skoleverket.

En helt sentral forutsetning for den samiske kulturs framtid er befolkningens mulighet til å bruke sin minoritetsspråklige kompetanse. Det er en menneskerett å få opplæring i og på samisk. Det skal legges til rette for at de samene som ikke behersker samisk skal kunne skaffe seg de nødvendige basiskunnskapene gjennom relevant opplæring.

Dagens opplæringsystem er svært desentralisert. Kommunene har mulighet til høy grad av lokale prioriteringer ut fra sentrale målsettinger. Arbeiderpartiet vil arbeide for at samiske barns, unges og voksnes rettigheter på lokalt plan. Et løft for bedre kvalitet i skolen fordrer en stor innsats på nasjonalt plan. Arbeiderpartiet vil satse mer på læreren, på gode rammevilkår, og på gode styringsstrukturer. Det er kun dette som vil kunne forbedre samiske barns, unges og voksnes opplæring på sikt. Arbeiderpartiet vil gjøre et stort løft for å få utviklet læremidler i tråd med de nasjonale målsettingene. Sametinget må styrke sin innsats på dette området i betydelig grad.

Arbeiderpartiet vil arbeide for at det blir gitt et samisk barnehagetilbud til alle samiske

barn. Tidlig språkopplæring er den sikreste vei til å erobre det samiske språket. Pedagogisk personell med formell og uformell kompetanse i samisk språk og kultur må gis akseptable arbeids- og lønnsvilkår. Utbygging og drift av samiske barnehager og samiske avdelinger i norske barnehager må gis prioritet.

De statlige økonomiske overføringene må fullt ut dekke merutgiftene kommunene og fylkeskommunene har til samisk opplæring. Det forventes også at de økonomiske rammevilkår tilgodeses kommunenes grendeskoler der undervisningen også skjer på samisk og kvensk. Dette er svært viktig for å bevare samisk og kvensk språk og kultur, og identitetsskapende arbeid i lokalsamfunnene.

Arbeiderpartiet vil understreke at alle de nasjonale utdanningsinstitusjonene har et ansvar for å styrke forståelsen for, og fokuset på samisk kultur, språk og samfunnsliv. Samisk kulturforståelse må bli obligatorisk ved alle høyskoler og universitetsutdanninger. Samarbeidet mellom Samisk Høgskole og andre lærerutdanningsinstitusjoner har et utviklingspotensiale og må utnyttes bedre slik at flere får tilgang til kurs/opplæring i samisk. Det skal gis ekstra stipend til lærere som tar samisk språk- og kulturkompetanse, slik at retten til språkopplæring i kommunene blir reell. Arbeiderpartiet vil jobbe for likestilling mellom samisk talespråk og andre språk innen IKT.

Rekruttering og utdanning av samisk fagpersonell er en viktig forutsetning for utviklingen av det samiske samfunnet. Arbeiderpartiet vil legge vekt på det ansvaret som Sámi allaskuvla og Universitetet i Tromsø har for samisk forskning og høyere utdanning. Sámi allaskuvla/Samisk Høgskole innehar et nasjonalt ansvar for å ivareta og utvikle samisk språk og duodji som vitenskapsfag, og det er nødvendig med en styrking av høgskolens vilkår for å ivareta dette ansvaret. For samisk språklig forskning generelt, er det nødvendig at det etableres egne programmer som gir støtte til samisk forskning.

Ferdigstillingen av Diehtosiida i Kautokeino gir unike muligheter for samisk forskning og samisk utdanning på høyere nivå. Forutsetningen ligger derfor til rette for at Sámi allaskuvla/Samisk Høgskole kan bli et enda sterkere kraftsenter for styrking og utvikling av de samiske språkene. Sámi allaskuvla/Samisk Høgskole må derfor utvikles til en nordisk samisk vitenskapelig høyskole, og videre til et folksuniversitet.

Det må i tillegg legges vekt på å utvikle desentraliserte utdanningstilbud. For å styrke rekrutteringen av studenter til høyere samisk utdanning og forskning, må institusjonene drive aktiv informasjon om sine tilbud.

Arbeiderpartiet vil prioritere et grenseoverskridende samisk samarbeid om utvikling av læreplaner, læremiddelproduksjon, utdanning, forskning og språk. Bygdesamfunnene er avhengige av blant annet et godt utviklet skolestruktur. Grendeskolene spiller en viktig rolle i denne sammenheng. Arbeiderpartiet vil vie grendeskolene en spesiell oppmerksomhet.

Kap.4:

KULTUR

Arbeiderpartiet vil jobbe for å styrke og bygge opp den kulturbaserte næringen. Selv om mulighetene for arbeid og utdanning er særdeles avgjørende, spiller kulturaktiviteter en viktig rolle for bosetningen. Kulturaktiviteter skaper tilhørighet som gir viktige ringvirkninger i form av trivsel og livskvalitet.

Arbeiderpartiet vil jobbe for å ta vare på det samiske kulturmiljøet i de ulike bygder ved at eksisterende bygdehus/grendehus tas i bruk som møteplasser. Tiltak for barn og ungdom må prioriteres. Det må arbeides for å styrke bibliotek- og kulturhustilbudet.

En sterk samisk kultur gir trygghet og viktige ringvirkninger i form av økt trivsel og livskvalitet. Arbeiderpartiet vil arbeide for å bedre rammebetingelsene for samiske kunstnere og kulturutøvere. Arbeiderpartiet vil bl.a. legge til rette for at samiske kultursentra i større grad blir utviklingsaktører i sine lokale og regionale områder, og på den måten i sterkere grad være en positiv aktør til at samiske kultur blir næring.

Et nasjonalt samisk kunstmuseum må realiseres i valgperioden, i tillegg prioriteres høyere samisk kunstfaglig utdanning. Arbeiderpartiet vil prioritere prosjekteringsmidler og kulturbygg til Várdobáiki samisk senter og en nasjonal scene til Beivváš Sámi Teáhter.

Film er et sterkt, trendsettende og verdensomfattende medium. Det er viktig at det samiske samfunnet gis mulighet til å sette sin egen agenda og forme sitt eget budskap i filmens verden. Samisk filmsenter i Kautokeino vil være en viktig arena, og må sikres et økonomisk fundament for å ivareta dette arbeidet.

Den samiske idrettsbevegelsen er i dag en viktig kulturformidler i barne- og ungdomsmiljøene på tvers av landegrensene. Satsning på barne- og ungdomsarbeid er prioritert område for Arbeiderpartiet, derfor vil vi arbeide for at idrettsbevegelsen skal få et tilfredsstillende økonomisk grunnlag. Samisk idrettsforbund må gis utviklingsmuligheter slik at organisasjonen kan aktivisere samisk idrettsungdom nasjonalt og internasjonalt.

Kap.5:

HELSE- OG SOSIALPOLITIKK FOR DEN SAMISKE BEFOLKNING

Arbeiderpartiet vil arbeide for at hele den samiske befolkning skal få likeverdige helse- og sosialtjenester som den øvrige befolkningen, ikke minst blant barn, unge og eldre utenfor språkforvaltningsområdet. Språk- og kulturbarrierer har medført at

helse- og sosialtilbudet har vært mindre tilgjengelig for en stor del av den samiske befolkningen. Målet er å utvikle en god helse- og sosialtjeneste tilpasset den samiske befolkningens behov. Helse- og sosialsektoren har kontakt med mennesker som har behov for hjelp og støtte. Det er av stor betydning at kontakten mellom ansatt og pasient/klient bygger på trygghet og tillit. Dette oppnås blant annet gjennom forståelse og kunnskaper om menneskers kulturbakgrunn, språk og identitet.

Arbeiderpartiet vil jobbe for at det på kommunalt nivå finnes personell innenfor helse- og sosialsektoren som har samisk språk og kulturkunnskap. Det må utdannes tilstrekkelig antall helse- og sosialarbeidere som behersker samisk språk og som har god kunnskap om samisk kultur og samfunnsforhold. Helse- og sosialpersonell som ikke behersker samisk må tilbys opplæring i muntlig samisk språk og kulturforståelse.

Å få kunne snakke sitt eget språk både ved sykdom og fødsler, gir trygghet og er tillitskapende. Da flesteparten av ansatte i helse- og sosialsektoren ikke behersker samisk, er det ofte behov for bruk av tolk i møte med pasienter/klienter. Arbeiderpartiet mener at det er behov for et landsdekkende system for tolketjenester for helse- og sosialsektoren.

Det er viktig at forebyggende helsearbeid er tilpasset den samiske befolkning.

Det må opprettes et eget samisk pasientombud. Pasientombudet må inneha samisk kompetanse.

Arbeiderpartiet vil arbeide for et bedre tilrettelagt helsetilbud for samer innenfor kriminalomsorgen.

Det er spesielt viktig at en innenfor psykiatriske helsevern utdanner mer helsepersonell med samisk bakgrunn.

Helse- og sosialtjenestetilbudet til samiske barn og ungdom som har vært utsatt for seksuelle overgrep styrkes.

Kap.6:

VI SKAL TA VARE PÅ NATUREN OG DENS RESSURSER

Arbeiderpartiet vil at befolkningen må få større innflytelse over bruken av ressursene gjennom regional og lokal forvaltning av land og vann. Rettighetene til naturressursene skal gjelde alle som bor der, uavhengig av etnisk tilhørighet. Det må fastslås som et prinsipp at nærhet gir rett.

Sterke og levende samfunn med stabil bosetting og allsidig næringsliv er en definert målsetting for Arbeiderpartiet. Det er helt sentralt at det skapes gode rammevilkår

for næringsutøvelse i samiske bosettingsområder. Tradisjonell næringsutøvelse skal sikres og nye næringer gis utviklingsmuligheter. En helhetlig næringspolitikk må utformes slik at mulighetene for ulike næringskombinasjoner sikres på en tilfredsstillende måte.

Samisk tradisjonell kunnskap må i tillegg til vitenskapelig kunnskap utgjøre et hvert beslutningsgrunnlag for forvaltningen av naturen i samiske bosetningsområder, gjeldende både landbasert og havbasert forvaltning.

Dagens naturressursutnyttelse er mer spesialisert, teknologisert, motorisert og markedsøkonomisk preget. De tradisjonelle samiske næringsutøvelsene er blitt endret og kan sies å utgjøre et verdigrunnlag for naturbruk. Arbeiderpartiet vil ta vare på de fellesressurser som naturen representerer.

Verden står overfor store miljøutfordringer. Klimaendringene og global oppvarming får innvirkning på miljøet og naturressursene i de nordlige områdene. Urfolk og næringer som er avhengige av naturen er sårbare for klimaendringer. Det må settes i gang tiltak for å motvirke klimaendringer. Det må også settes i gang tiltak for å utarbeide strategier for å motvirke negative konsekvenser av klimaendringer.

Alt liv er avhengig av at menneskene har respekt for naturen. Det er særlig viktig å bevare de samiske næringer i tråd med samisk naturforståelse. Den kulturelle og sosiale verdi som ligger i utøvelsen av våre primærnæringer og i bruk av utmarka, er et viktig grunnlag for vår framtid.

Ressursene må forvaltes på en slik måte at vi tar vare på det biologiske mangfoldet, samtidig som vi kutter ned utslippene for å redusere menneskeskapt klimaendring. Arbeiderpartiet vil bygge sin miljøpolitikk på prinsippet om bærekraftig utvikling, "føre var prinsippet", og solidaritet med våre etterkommere.

Næringskombinasjoner

Arbeiderpartiet vil arbeide for at dagens primærnæringer, som reindrift/jordbruk og fiske i samiske områder får gode økonomiske rammevilkår. Dette for å sikre stabil bosetting.

Reindrift

Arbeiderpartiets visjoner for reindriftspolitikken bygger på trygghet for det reindrifts-samiske samfunn, og at de som driver med reindrift skal kunne livnære seg av den. Reindrift er en næring som er sterkt knyttet til den samiske kulturen. I mange deler av landet er reindriften sett på som selve bærebjelken og identiteten i den samiske kulturen.

Næringens driftsbetingelser avgjøres av flere forhold. De naturgitte forhold for å drive med rein er den avgjørende faktoren. I tillegg kommer de lovmessige begrensninger som øvrige samfunn setter opp for næringen, gjennom reindriftsloven og andre lover. Påvirkningen fra samfunnet for øvrig, dets økonomiske utviklingsnivå og prioriteringer er andre faktorer som spiller inn.

Reindrift skal også i fremtiden utgjøre en vesentlig del av samisk næringsstruktur. Dette innebærer at samfunnet tar ansvar for å beskytte reinbeitearealer mot inngrep som ødelegger grunnlaget for reindriften eksistens.

Verdiskapingsprogrammet skal øke verdiskapningen i reindriftnæringen slik at det kommer reieneierne til gode. Arbeiderpartiet vil at verdiskapingsprogrammet for reindrift skal spisses mot produktutvikling og markedsføring av reinprodukter. Arbeiderpartiet mener at markedsførings tiltak rettet mot andre produkter enn kjøtt, eksempelvis duodji-produkter, vil gi positivt utslag på binæringsøkonomien. Det er i hovedsak kvinner som er duodji-utøvere og et slikt tiltak vil være et viktig bidrag for å få inn en større andel kvinner i næringen, samtidig som man sikrer at den tradisjonelle kunnskapen om bearbeiding av råstoff fra reinen og kunnskap om duodji ivaretas og nyttiggjøres

Arbeiderpartiet vil føre en reindriftpolitikk som legger opp til en aktiv fordelingspolitikk, der forsvarlig forvaltning av beiteressurser står sentralt. Flokkstruktur, optimal slakteuttak og en sikker slaktestruktur er viktige elementer i dette.

Reindriftnæringa må få like vilkår som andre sammenlignbare næringer når det gjelder rett til fradrag for avgifter, både når det gjelder engangsavgifter og drivstoffavgifter, samt andre avgifter som reindriftnæringa belastes med.

Likestillingspolitiske tiltak må differensieres og tilpasses ulike forhold. De kvinnerettede økonomiske strukturer og virkemidler må tilpasses slik at alle kvinner i alle aldre kan nyttiggjøre seg disse. Kvinner må gis ekstra tilskudd for å drive med reindrift.

Rekrutteringsordninger innen reindriften må styrkes og prioriteres.

Arbeiderpartiet vil styrke lærlingeordninga innenfor reindriften, for å sikre at ungdom vil fortsette med denne tradisjonsrike næringen.

Arbeiderpartiet vil jobbe for at ingen distrikt/enkeltutøvere skal miste livsgrunnlaget i forbindelse med reforhandling av norsk/svensk reinbeitekonvensjon.

Jordbruk

Arbeiderpartiet mener at levende bygder og et aktivt jordbruk henger nøye sammen. Levende bygder er også grunnlaget og den beste garanti for at samisk kultur og språk får en sikker framtid. Jordbruk i samiske områder må derfor være et prioritert område nasjonalt og regionalt.

Arbeiderparti vil arbeide for å ta vare på og utvikle jordbruket i de samiske områdene, samt satse på forskjellige former for kombinasjonsnæringer.

Jordbruket i samiske områder trenger stabile politiske rammebetingelser og anledning til å utnytte den produksjonskapasitet som finnes i samiske områder. Dette gjelder både innen kjøtt- og innen melkeproduksjonen.

Dette innebærer blant annet at Sametinget skal ha en sentral rolle i forbindelse med

jordbruksforhandlingene.

Det samiske jordbruket må kunne ta del i en økt volumproduksjon. Jordbruket i samiske områder besitter ledig produksjonskapasitet i form av ubenyttede arealer, arbeidskraft og bygningsmasse. Av den grunn kan bedring av lønnsomheten skje også i form av økt volumproduksjon uten de store kostnader. En bedring av lønnsomheten i jordbruket er en forutsetning for å opprettholde antall produksjonsenheter og for rekrutteringen til yrket. Rammebetingelsene for melkeproduksjon må styrkes. Konseptet "kortreist mat" må videreutvikles. Melkekvoter i rekrutteringssammenheng må økes i samiske områder.

Det er viktig at Sametinget får reell innflytelse på utformingen av jordbrukspolitikken. For å lykkes med dette er det nødvendig å etablere god dialog med næringsutøverne og med landbruksmyndighetene.

Arbeiderpartiet vil jobbe for at ordningen med kjøp og salg av melkekvoter blir avviklet. Det må sikres ordninger som gjør at de som har brukt mye penger på kjøp av kvoter ikke blir økonomisk skadelidende.

Fiske og marine næringer

Vårt hovedmål innenfor fiskeriene i de sjøsamiske områdene er å skape en bærekraftig og lønnsom fiskeri- og havbruksnæring. Derfor må ressursgrunnlaget sikres, slik at folk får trygge og gode arbeidsplasser. Med slike strategier vil også målsettingen om å opprettholde hovedtrekkene i bosetningsmønsteret kunne oppnås.

Utvalget som har utredet retten til fiske i havet utenfor Finnmark, konkluderer med at folk som er bosatt ved fjordene og langs kysten i Finnmark har rett til fiske i havet utenfor Finnmark. Grunnlaget for denne retten er historisk bruk og folkerettens regler om urfolk og minoriteter. Arbeiderpartiet mener at det må fastsettes en egen lov som sikrer denne retten, slik at ressursene i havet i fremtiden tilhører fellesskapet. Tilsvarende utredninger må foretas i andre områder i landet.

Fiskeriressursene må forvaltes og fordeles på en slik måte at en ivaretar hensynet til bosetting og sysselsetting, også i samiske kyst- og fjordområder. Nærhet til fiskeresursene må gi rett og være det bærende prinsipp i fiskeforvaltningen. De minste fartøytypene skal ha fortrinnsrett til fisket i fjordene og nært mottaksanleggene.

Fjordfiske alene, og fjordfiske i kombinasjon med andre næringer, er en viktig sysselsettingsfaktor med rike sjøsamiske tradisjoner. Det må til både nytenkning og tradisjonell næringsutøvelse tilfor å bevare og videreutvikle den sjøsamiske kulturen. Dette bør gjøres ved å skape et godt grunnlag for rekruttering av ungdom til næringen.

Sjølaksefisket må sikres rettighetsgrunnlaget. Dette er en viktig tradisjonsnæring særlig i de sjøsamiske områder. Rettigheter til fiskedøgn har det siste året blitt redusert og næringen er fortsatt under sterkt press. På bakgrunn av dette må ressurs-

grunnlaget for sjølaksefisket sikres.

Etablering av akvakulturanlegg i fjordene må skje i nært samarbeid med fjordfiskerne og på fjordfiskernes premisser og kunnskap om fjorden. Det må ikke etableres oppdrettsanlegg i gyte- og oppvekstområder for fisk. Kystzoneplan og konsekvensanalyser må utarbeides før etablering skjer. Det må bli fritt fiske med passive redskaper som line og jukse. Dette for å bevare bosetting langs kysten og sikre en ressursvennlig drift og forvaltning.

Lokale fiskere som har vært skadelidende på grunn av kongekrabben må ha en ubetinget rett til å delta i fangst av kongekrabbe, uavhengig av båtstørrelse og fangst av andre fiskeslag. Uttak av fangst- og kvote på kongekrabbe må økes.

Fjordfiskere i samiske områder blir hardt rammet av de store innhugg som selbestanden gjør på fiskeresursene. Selinvasjonen i fører også til omfattende skader på fiskeredskap. Det bør gis anledning til økt beskatning av selen, samt satsing på utnyttning av selen som ressurs.

Arbeiderpartiet vil videreutvikle marine næringer som materielt grunnlag for bo- og sysselsettingen i samiske områder. Det er behov for innovasjon og utvikling, og samordning av virkemiddelbruk. Støtte til småskala bedrifter, forskning på økologiske sammenhenger og utvikling av nye næringer i det marine miljøet er viktig. Ved utvikling av akvakulturnæringen må det tas særlig hensyn til virkninger for miljø og lokalsamfunn.

Utmark og innlandsfiske

Det er et mål for Arbeiderpartiet at lokalbefolkningen gis muligheter for høsting av sine nærområder. Det må settes økt fokus på utnyttelse av utmarksressursene. Utmarkshøsting som kombinasjonsnæring, kan utgjøre en vesentlig inntektskilde i samiske områder. Samene har rett til å bruke moderne hjelpemidler i høsting av utmarksressursene.

En viktig faktor for opprettholdelse av samisk bosetting, er mulighet for høsting og bruk av utmarka. Høsting av utmarksressurser er et viktig element i det materielle grunnlaget for samisk kultur og identitet og for trivselen. Utnyttelse av ferskvannsfisk, vilt, bær og andre ressurser betyr fortsatt en god del for husholdningsøkonomien.

I mange fjordområder og elvedaler har laksefisket, både i sjø og elv, vært en sentral bærer av samisk materiell kultur. Nedarvede rettigheter til laksefisket må sikres, og dette må gjenspeiles i lov- og regelverket.

Verdiskapningsprogrammet for næringskombinasjoner gir nye muligheter for næringsutvikling og arbeidsplasser bl.a. innenfor duodji, utmarksnæring, reiseliv og alle former for fiske.

Denne måten for næringstilpasning har tradisjonelt vært den store styrken i levemåten i våre områder, og denne tenkningen kan og bør gi en styrking av næringsgrunnlaget

Rovdyrforvaltningen

Arbeiderpartiet vil føre en rovdyrpolitikk som sikrer eksistensgrunnlaget og lønnsomheten for reindrift og jordbruk. Reindriftnæringen og samisk jordbruk preges av de skadene som fredet rovvilt forårsaker. Det er behov for å foreta en ytterligere forbedring av rovviltforvaltningen. Blant annet mangler det fortsatt skikkelig bestandsovervåking av rovviltet. Dette forhindrer utarbeidelse av regionale forvaltningsplaner for rovvilt og uttak av rovdyr skjer på grunnlag av skjønn. Det må avsettes tilstrekkelig med ressurser slik at overvåking og registrering viser et korrekt bilde av virkeligheten, og gir grunnlag for regionale forvaltningsplaner for rovvilt og uttak av rovdyr.

Arbeiderpartiet vil føre en rovdyrpolitikk som gir reindriften og jordbruket en forutsigbar og trygg hverdag. Det må sikres lokal deltakelse i registrering og uttak av rovdyr, samt rask fellingstillatelse ved behov. Formålene i ulike internasjonale konvensjoner må samordnes og sees i sammenheng med ansvaret den norske stat har overfor den samiske befolkning.

Duodji

Duodji er viktig for det samiske samfunnet både som kulturbærer og identitetsskaper, men også som sysselsettings- og bosettingsfaktor. Arbeiderpartiet vil gjøre duodji til en levedyktig næring med kulturell, faglig og økonomisk bærekraft. Det må legges til rette for nyskaping og rekruttering, samt veiledningstjenester og fellesverksteder.

Distribusjonen av duodji-produkter må bli bedre. Det må etableres et bedre markedsføringsapparat slik at duodji kan skape flere arbeidsplasser. Omsetningen av duodji-produkter må fritas for merverdiavgift slik at utøvernes inntjening kan bedres. Sametingets næringsavtale med duodjinæringen er et av tiltakene for å bedre utøvernes økonomi.

Arbeiderpartiet vil arbeide for utdanningstilbud i næringskombinasjoner og duodji innen videregående opplæring og innen høyere utdanning. Læringsordningen i duodjifaget må styrkes.

Mineralvirksomhet

Bergverksindustrien representerer betydelige verdier i form av sysselsetting og verdiskaping. Bergverksvirksomheten kan være konfliktfylt på grunn av store naturinngrep, terrengskader og forstyrrelser for andre brukergrupper. Av den grunn er det rimelig at det samiske samfunn får sin rettmessige andel av virksomheten i form av en urfolksavgift.

Etablering av ny virksomhet må ta hensyn til tradisjonelle samiske næringer og bevaringen av samiske kulturminner, dette må vektlegges når totalvurderingen gjøres.

Når det gjelder mineralleting og utvinning skal Sametinget og kommunene være med i beslutningsprosessen. Konsekvensanalyser bør foretas før undersøkelse, leting og utvinning finner sted. Målsettingen med mineralvirksomheten må være størst mulig lokal og regional verdiskaping.

Arbeiderpartiet vil legge vekt på at man skal samarbeide om løsninger, og ha ar-

beidsformer som skaper minst mulig uklarhet og konflikt. Derfor er det viktig at det snarest etableres forhandlingsordninger for bruk av undergrunnsressurser i samiske områder, slik dette prinsippet er utformet i artikkel 15, pkt. 2 i ILO-konvensjon nr. 169.

Konvensjonen beskriver de allmenne retningslinjer for statens forpliktelser. Hovedprinsippene kommer fram i artikkel 2 hvor det heter at "regjeringene skal ha ansvaret for - med deltaking av vedkommende folk - å sette i gang samordnet og systematisk virksomhet for å verne disse folkenes rettigheter og å garantere at deres integritet blir respektert".

Reiseliv og opplevelsesnæringer

Målet må være å utvikle gode helhetsprodukter. Samisk reiseliv kan gi helårige arbeidsplasser, og vil dermed være med på å sikre bosettingen i samiske distrikter. Samisk reiselivsutvikling skal sikre og styrke eksisterende næringsliv.

Det er viktig at formidling av kultur og historie i reiselivssammenheng har ekthet og troverdighet, et etisk nivå som er i samsvar med samiske interesser, normer og skikker og kommer samiske lokalsamfunn til gode.

I reiselivssammenheng må det utvikles mekanismer som hindrer at eksterne interesser forflater den samiske kulturen og bruker dem til egen vinning.

Samisk reiseliv drives i mange tilfeller i kombinasjon med andre næringer og er ofte sesongbetont. Reiselivsproduktet er ofte basert på natur og samisk kultur, tradisjoner og samiske opplevelser.

Lov om motorferdsel må tilgodese turisme og andre næringer der det er behov for ferdsel (snøscooter). Barmarkskjøring må holdes på et minimum.

Reiseliv, og særlig det som betegnes som småskala reiselivsvirksomhet tilpasset bygdene, åpner for interessante muligheter. En stadig større del av internasjonal etterspørsel retter seg mot opplevelsesturisme, med elementer av sjø, skog, fjell og kyst om sommeren og fjell, snø og mørketid om vinteren. Samisk natur og kultur kan dermed bli en enda viktigere del av tilbudet innen reiselivet i fremtiden.

Nye næringer

Kulturnæringer

Samisk kunst og kultur har stort nasjonalt og internasjonalt markedspotensiale, og det bør rettes større innsats mot økt verdiskaping for næringer og bedrifter som har samisk kunst og kultur som del av sin virksomhet. Arbeiderpartiet ser at det er viktig å utvikle levedyktige virksomheter basert på samisk kunst og kultur som næring.

Kvinner og ungdom i næring

Arbeiderpartiet ser at det er viktig å motivere samiske kvinner og ungdom til å etablere egen virksomhet samt delta i annen næringsutvikling. Innen kultur, reiseliv og næringskombinasjoner er det store muligheter for samiske kvinner og ungdom å delta. Dette kan stimuleres ved å levere tjenester innen småskalavirksomhet, forret-

ningskompetanse og nettverk for innovasjon.

Utvikling av nye næringer fordrer at det finnes en godt utbygd infrastruktur. Arbeiderpartiet vil gjøre en innsats i forhold til kompetanseheving på områder som ledelse, likestilling, entreprenørskap, markedsføring, IKT og bredbåndsutbygging.

Arbeiderpartiet vil jobbe for lærlingeordninger for kombinasjonsnæringer opprettes. Kombinasjonsnæringer stimuleres med driftstilskudd i en oppstartperiode på 3 år. Støtten tilpasses de sjøsamiske områder, og ungdom prioriteres.

Kap.7:

SAMENE OG MENNESKERETTIGHETER

Arbeiderpartiet vil føre en samepolitikk som bygger på gjensidig respekt mellom samer, nordmenn, og andre folkegrupper som bor innenfor nasjonalstatens grenser.

Samene har en lang sammenhengende historisk tilknytning til de områder de bor i, denne tilknytningen går tilbake til tiden før nasjonalstaten Norge oppsto. Samene er et urfolk i Norge som har et folkerettslig krav på et særlig kulturvern.

Norge har tiltrådt flere internasjonale konvensjoner, erklæringer og avtaler som har betydning for rettstilstanden til etniske minoriteter og urbefolkninger.

Urfolks rettigheter etter folkeretten har en sentral plass i Arbeiderpartiet verdigrunnlag, Den samepolitiske og samerettslige utviklingen både i Norge og på den internasjonale arena, har hatt en positiv utvikling fra 1980 og frem til da FN's Urfolks erklæring ble vedtatt av FN's hovedforsamling 13. september 2007.

Arbeiderpartiet vil arbeide for at innholdet i de folkerettslige instrumentene blir mer synlig og tilgjengelig for de som skal fatte beslutninger i samfunnet og befolkningen for øvrig.

Den internasjonale rettsutviklingen på området og Norges internasjonale forpliktelser, herunder FN-konvensjonen av 16. desember 1966 om sivile og politiske rettigheter, artikkel 27 og ILO-konvensjon nr.169 om urfolk og stammefolk i selvstendige stater, omhandler særlig urfolks rett til kulturvern og urfolks rett til deltakelse i beslutningsprosesser som angår dem.

Artikkel 27 i FN-konvensjon om sivile og politiske rettigheter fra 1966, er en sentral bestemmelse i internasjonal rett til vern om minoriteter. Rett til vern om minoriteter er i dag gjeldende norsk lov. Artikkelen uttaler at de stater hvor det finnes etniske, religiøse eller språklige minoriteter, skal de som tilhører slike, ikke berøves retten til, sammen med andre medlemmer av sin gruppe, å dyrke sin egen kultur, bekjenne og

praktisere sin egen religion, eller bruke eget språk. Norge har gjennom sin ratifikasjon av konvensjonen anerkjent at samer har rettigheter i forhold til denne bestemmelsen. Artikkelen verner minoriteter mot forskjellsbehandling, og gir grunnlag for aktiv støtte.

Arbeiderpartiet vil arbeide for at innholdet i de urfolksrettslige bestemmelsene, og særlig hva gjelder Sametingets status og samenes selvbestemmelsesrett, blir gitt et mer konkret innhold i henhold til et moderne selvbestemmelsesrettsbegrep. Konkretisert gis dette et innhold som innbefatter ulike former for selvråderett, autonomi og indre selvstyre i interne og lokale anliggender, finansieringsordninger for disse og medbestemmelsesrett i økonomiske, sosiale og kulturelle forhold. Arbeiderpartiet vil arbeide for at internasjonale konvensjoner som direkte angår landets urbefolkning innarbeides i norsk lov.

Arbeiderpartiet vil arbeide for at staten Norge sikrer disse rettighetene en bedre og mer omfattende rettslig beskyttelse i den nasjonale rettsordenen, mot ekspropriasjon og andre inngrep. Vi vil legge til rette for at rettighetshaverne kan delta i offentligrettslige beslutningsprosesser som kan få betydning for utøvelsen av rettighetene, ved regler om deltakelse og konsultasjoner.

Hovedprinsippet i ILO-konvensjon nr. 169 er urfolks rett til å bevare og videreutvikle sin egen kultur, språk og naturgrunnlag og myndighetenes plikt til å treffe tiltak for å støtte dette arbeidet. Formålet er ikke å gi urfolk en særstilling, men å motvirke negativ diskriminering og å oppnå reell likebehandling.

Kap.8:

INTERNASJONAL SOLIDARITET OG URFOLKSPOLITIKK

Norge er i internasjonal sammenheng regnet som et foregangsland i arbeidet med urfolksrettigheter, og er samtidig en viktig økonomisk bidragsyter.

Arbeiderpartiet må fortsette å være pådriver for å få andre land til å ratifisere ILO-konvensjon nr. 169, og å få andre stater til å slutte seg til internasjonale konvensjoner.

Arbeiderpartiet vil etablere kontakt med urfolksgrupper og -organisasjoner med formål å støtte deres arbeid for menneskerettigheter og kulturvern.

Nordområdepolitikk

Den overordnede målsetting for Arbeiderpartiets politikk er å skape bærekraftig vekst og utvikling i nordområdene. Dette handler om å legge forholdene til rette slik at folk i nord kan bygge en tilværelse i levedyktige lokalsamfunn, med fremtidsrettede arbeidsplasser, gode helse- og utdanningstilbud, et godt utbygd samferdselsnett, samt rike natur- og kulturopplevelser.

Nordområdene dekker store geografiske områder, og utfordringene for urfolk vil derfor kunne variere innenfor de enkelte regionene. Utdannings- og forskningstilbudene må videreutvikles slik at befolkningen i nordområdene selv kan legge premisser for utvikling av regionen.

En helhetlig strategi i nordområdene er av svært stor betydning for urfolk. Det foregår viktige prosesser på områder som petroleumsvirksomhet, energi, forvaltning av marine ressurser, atomikkerhet, oljevernberedskap, langtransport av forurensninger, klima- og polarforskning, utdanning, reiseliv, transport, helse- og sosiale spørsmål, folkerett, folk-til-folk-samarbeid og urfolksspørsmål.

Etiske standarder må utvikles ved virksomheter og engasjementer som foregår i urfolksområder.

Den samiske befolkning bor i store områder på Nordkalotten og i Russland. For at samene skal få best mulig anledning til felles utvikling på tvers av landegrensene, må de statlige myndighetene være villige til å ta i bruk virkemidler som kan være tjenlig for dette formålet. Nordisk samekonvensjon vil være et godt virkemiddel i denne sammenheng.

Et vesentlig element i Barentssamarbeidet, må være å styrke samenes muligheter til å fungere som ett folk på tvers av landegrensene. Samene er det eneste folket som bor i alle de fire Barentsregion-landene.

Skal urfolksarbeidet i Barentsregionen gi tilfredsstillende resultater må samiske politiske organer og institusjoner trekkes sterkere inn som samarbeidspartnere, og som premissleverandører. Sametingene fra de nordiske land er selvskrevne i denne rollen.

Kap.9:

SAMETINGETS ROLLE OG MYNDIGHET

Sametinget er det eneste representative organet for den samiske befolkningen i Norge. Sametinget er således det sentrale organ til å representere samene i offisielle nasjonale og internasjonale sammenhenger der urfolksspørsmålet er involvert.

Sametingets rolle som samenes eget parlament, må være å utvikle en politikk som gagnar det samiske samfunn. Arbeiderpartiet vil at Sametinget skal få reell innflytelse til å iverksette denne politikken på områder som er viktig for det samiske samfunn.

Sametinget skal være en aktiv og idèskapende deltaker på regionalt og lokalt nivå, i samarbeid med fylkeskommuner og kommuner. Dette vil styrke og utvikle det samiske samfunn. Samiske verdier må ivaretas når framtidige avtaler mellom Sametinget, kommuner og fylkeskommuner inngås.

riikkain, lea earenoamázit álgoálbmogiid riivti birra oasálasit mearridanproseas-
sain, mii guoská sidjiide.

Artihkai 27 ON-konvensiunna siviila ja poliitiikkalaš riivti 1966as, lea guovddáš
mearrádas gaskariikkalaš riivtis suddjet unniogubmogiid. Riivti suddjet unni-
ogubmogiid lea dá gusfoeaddjiin Norga lágas. Artihkalis lohka ahte riikkain
gos leat etnalaš, osku dahje gielalaš unniogubmogiid, ii galgga sis, geat guiliet dak-
kariidda, riivejuvvoet riivti, oktan eara miellahituiin dan joavkkus, bálavallit iežasat
kultuurra ja osku, dahje geavahit iežasat gielat. Norga lea konvensiunna ratiivserema
bokte dohkkehnan ahte sápmelaččain lea riivti dan mearrádas vuodui. Artihkai sud-
dje unniogubmoga vealaheam! vuosta, ja adda vuodu aktiivvalaččat doarjut.

Bargiidebellodat áigu bargat ahte sisdoallu dain álgoálbmotriivti mearrá-
dusain, earenoamázit dat mii guoská Sámedikki stáhtusii ja sápmelaččaid
iesmearridanvuotaga birra, lea eambo konkrēhtalaš sisdoallu, dasa mii guoská
oddáigasaš iesmearridanvuotaga mearkkašumis. Konkrēhtalaččat lea das
sisdoallu mii mearkkaša iesguddegeálgan iesmearrideapmi, autonomiija ja siskká-
l-
das iesmearrideapmi báikkálaččat, finánsaortnegeat dáidda ja mieldemearridanriivti
ekonomalaš, sosiála ja kultuurralaš dilálašvuodain. Bargiidebellodat áigu bargat dan
ala ahte riikkaidgaskasaš konvensiunna, mat njuolga váikkuhit riikka álgoálbmogii,
galget šaddat oassin Norga lágas.

ILÖ-konvensiunna váldoprinsihppa lea álgoálbmogiid riivti seallihit ja ovdiddit
iežasat kultuurra, gielat ja luondduvuodu ja eiseváldiddit ovdadasvástáduš doarjut dan
barggu. Ulbmii ii leat álgoálbmogiid addit sierravuoigatvuodaid, muhto váikkuhit
ahte ii šatta negatiivvalaš vealahuopmi ja vai oahpa ovtadassasašvuoda.

Kápihttal 8:

RIIKKAIDGASKASAŠ SOLIDARITHTA JA ÁLGOÁLBMOTPOLITIHKKA

Norga rehkenastojuvvu gaskariikkalaččat ovdavázzin álgoálbmotriivtebarggus, ja
lea seammás dehálaš ekonomalaš ruhtajuolludeaddji.

Bargiidebellodat riivti oččodit eara riikkaid maid ratiivseret ILÖ-konvensiunna
nr. 169, ja oččodit eara riikkaid maid searvat riikkaidgaskasaš konvensiunnaide.

Bargiidebellodat áigu ásahit oktavuodaid gaskai álgoálbmotjoavkkuid ja –

organisašuvnnaid, dainna ulbmiliin ahte doarjut sin barggu olmmošvuotagaiguin
ja kultuurra gáhttemiin.

Davignuovliidpolitiikkka

Bargiidebellodaga riikkapolitiikka ulbmii lea ásahit bistevaš šaddama ja ovdaneami
davignuovliide. Dainna oavvilidit heivehit dilálašvuodaid dainna lágiin, vai olbmot
davvin sáhttet huksat eallii báikkálašservedagaid, gos leat boahhteáigasaš bargosažji,
buorit dearvašvuoda- ja oahppofálaldagat, buorre johtoláhtferpmádat, ja riikkis luon-
ddu- ja kulturvásáhusat.

Davignuovliid leat viiddet geogrfalaččat, ja álgoálbmogiid lea hástalusasan vareret
siskkobealde daid iesgudege guovllus. Oahpahus- ja durkanfálaldagat ferjejit ovd-
diduvot, vai davignuovliid álbmogat ieža sáhttet bidjat eavttiid movt ovdánit guovllus.
Davignuovliid ollislaš strategiijas lea stuora mearkkašupmi álgoálbmogiid.
Dáhpáhuvvet dehálaš proseassat dain guovlluin, nugo oljohkandaoaimmat, en-
ergii, mearrarriigodagaid hálddašeapmi, atomasihkarvuotat, oljosuodjalandus-
ehus, nuoskkideami guhkás fierreret, dákkádat- ja poláradutkan, oahpahus,
máttkkostanealahus, fierrideapmi, dearvašvuoda- ja sosiála gazaldagat, álbmot-
riivti, olbmot ovttasbargu ja álgoálbmotgazaldagat.

Etiikkalaš standárda ferje ovdiddit doaimmaid ja oanehisáigge barguid bokte, mat
dáhpáhuvvet álgoálbmotguovlluin.
Sápmelaččat orrot viiddis guovlluin Davvikaohhtas ja Ruossas. Jus sápmelaččat gal-
get oazzut vejolašvuoda ovttasbargat riikkarajiid rastá, de ferjejit eiseváldiid miehtat
bidjat doaimbajiid johtu, mat jokset daid ulbmiliid. Davviriikkalaš konvensiunna
livčče buorre doaimbajiid dain oktavuodas.
Guovddáš oassi Barentsguovllu ovttasbarggus lea nannet sápmelaččaid
vejolašvuodaid doaimmat oktan álbmogiiin riikkarajiid rastá. Sápmelaččat leat dat
áidna álbmot, geat orrot buot dan njealli riikkas Barentsguovllus.

Sápmeligi lea dat áidna ovdasteaddji orgána sápmelaččaide Norgas. Sápmeligi
lea guovddáš orgána ovdasteaddji sápmelaččaid álmolaččat riikka ja riikkaidgaskasaš
oktavuodain, gos álgoálbmotgazaldagain lea sáhka.

Sámedikki rolla sápmelaččaid iežasat parlamentaantan, ferje jođihit poliitiikka, mii heive
sámi servodahkii.

Sámedigi galga leat aktiivvalaš ja hutkai guovllu ja báikkálaš dasis, ovttas fylkka-
suohkaniiin ja suohkaniiuin/gieldaiguin. Dat nanne ja ovdida sámi servodaga.
Sámi árvvuin ferje váldit vára, go boahhteáigis Sámedigi, suohkanat ja fylkka-
hkan šiehtadallet.

Kápihttal 9:

SÁMEDIKKI ROLLA JA FÁPMU

mieldie leat báikkálaš ja guovllu árvohákan.

Bargiidbellodat hálliida deatthit ahte galga ovttasbargat gávdat čovdosiid, ja átnit bargovuigiid, mat unnimus lági mieldie dagahit eahpesihkarvuoda ja riiduid. Danne lea dárbbaslaš ásahit jođaneamos lági mieldie siehtadallanortnegiid, maid atna sámii guovlluide eananvuosiirgogdagaid. Nu lea dat prinsihppa hábmefuonvon artihkal 15, čuokkis. 2 ILO-konvenšuvna nr. 169.

Konvenšuvdna čilge dábbálaš njuolggadusaid maid stáda geatnegahito čuovvut. Váldopriinsihpat bohlet ovdan artihkal 2, gos dadđo ahte “ráddehusas lea ovdaddasvástáduš – ovttas guoskevaš álbmogiin – bidjajot johtui buohhtalas ja systemáhtalas doaimmaid, vai gáhtte dán álbmoga riivtiid ja dáhkidiid ahte sin oppalašvuohhta adno árvvus”.

Mátkkoštan- ja vásáhusealahusaid

Ulbmiil fertet leat ráhkadit buvviid olliisábuktagiid. Sámi mátkkoštanalahusaid sáhttet addit birrajagi bargosažiid, mii fas sihkkarasta sámii guovlluide ássama. Sámi mátkkoštanalahusaid ovddideapmi galga sihkkarasit ja nannet dála ealahusaid.

Lea dehálaš go mátkkoštanalahusa oktavuodas muitala kultuvrra ja historjja birra, ahte lea duohhtavuohhta ja jáhkehahhtivuohhta, eithkalahččat nehta, mii heive sámii beroštumiiide, normaide ja vieruide, ja mii boahhtá báikkalahččeservodahkii buorriin.

Mátkkoštanalahusast fertet ráhkadit doaimmaid, mat hehhtegiit oigobeaie beroštumiiid duolbmume sámi kultuvrra ja átnet alcceseaset ávkin.

Sámi mátkkoštanalahus doaimma dávjá lotnolassan eará ealahusain, mii doaimma áigodagaid mieldie. Mátkkoštanbuktagat guoskkahit dávjá luondu ja sámi kultuvrra, árbevieruid ja sámii vásáhusaid.

Mohrtorjtohtoláhkka fertet fuolahit turisma ja eará ealahusaid, main lea dárdu vándardarvit skohterriin. Bievlavuodjiin fertet dáhphánuvat unnimus lági mieldie.

Mátkkoštanalahus, ja earenoamázit dat mii gohčoduvo smávvaskála mátkkoštanalahusadoaimma, rahpa mieldiege deavastuvuodaid. Gaskariikkalahččat lea eambo šaddagoahhtan jearaldat vásáhusturismi, gos lea vejolaš vásihit meara, vuovddi, vári ja riittu geasset. Dáivet ges vári, muohhtaga ja skápmma. Sámi luondu ja kultuvrra sáhtta šaddat vel eambo deháleabbo oassin boahhteáiggi mátkkoštanalahusa fáladagas.

Odda ealahusaid Kulturrealahusaid

Sámi dáidda ja kultuvrra lea stuora vejolaš márkana nasunálalahččat ja riikkaidgaskasahččat. Berre eambo bargagoahhtit lasihit árvoháhkama ealahusaid ja fitnodagaid, main lea sámii dáidda ja kultuvrra oassin iežasat doaimmas. Bargiidlahusa sámi dáidagi ja kultuvrii.

Nissonolbmot ja nuorat ealahusaid

Bargiidbellodaga mieldie lea dárbbaslaš movttiidahhtit sámii nissonolbmuid ja nuoraid ásahit iežasat fitnodagaid ja oasálasit eará ealahusovddideamis. Sámi nissonolbmuiin ja nuorain leat stuora vejolašvuodas oasálasit kultuvrras, mátkkoštanalahusaid ja lotnolasealahusain. Dán sáhtta movttiidahhtit smávvaskáladoaimeáiguin, fitnodatgeibolašvuodaiguin ja innovašuvdnafiierpmadagaid bokte.

Algahit odda ealahusaid gáibida ahte gávno bures huksejuvon infrastruktuorra. Bargiidbellodat áigu bargat geibolašvuodaloiktemin surggiide, nugo jođiheapmái, dássárvui, entreprenörvuvhti, márkantierriideapmái, IKT ja govdatfierpmadat huksemii.

Bargiidbellodat áigu bargat ásahit oahpahalliornege lotnolasealahusaid. Lotnolasealahusaid movttiidahhtijuvvojit doaimmadoarjagiin vuosttáš 3 jagi. Doarjja heivehuvo mearrasámi guovlluide, ja nuoraid vuoruhit.

Kápihttal 7:

SÁPMELAČČAT JA OLMMOŠVUOIGATVUODAT

Bargiidbellodat áigu jođihit sámpolitiikka, mas ávvira átnit gaskaneamet, geat orrut nasunálastáda rájiid siskobealde, nugo sápmelaččat, dáččat ja eará álbmočeardat.

Sápmelaččáin lea guhkes oktiiláš historjjiláš čanastagat guovlluide gos orrot, mii manna manos gitta ovdalii go nasunálastáda Norga čuoččii. Sápmelaččat leat álgomogat Norgas, geain lea álbmotiervttaláš gáibádus earenoamáš kultursuod-jaleapmái.

Norga lea dohkkehnan mángga riikkaidgaskasas konvenšuvnmaid, julggasusaid ja siehtadusaid, main lea etnalaš unnitloguálbmogiid ja álgomogiid mearkekásumpi rekteidilášvuvhti.

Álgomogiid vuogiatvuodas álbmotiervtti vuodui lea hui guovddáš Bargiidbellodaga árvovuodas. Sámpolitiikkalahččat ja sápmelašiervtti ovdáneamis, sihke Norgas ja riikkaidgaskasas arenas, lea leamas positiivvaláš ovdáneapmi 1980 logus gitta dassázi, go NO álgomogijulggasus mearriduvvui ON čoahtkimmis čakčamánu 13. bealvi 2007:s.

Bargiidbellodat áigu bargat vai álbmotiervtti bargoneavvuid sisdoallu lea eambo ovdanosis ja lagabus sidjiide, geat mearradusaid galget dahkat servodagas ja mudui álbmogi.

Riikkaidgaskasas rekteovdáneapmi ja Norga gaskariikkalahččat geatnegasvuohhta nugo ON konvenšuvdna juovlamánu 16. bealvi 1966 siviilla ja politihkalahččat, artihkal 27 ja ILO-konvenšuvdna nr. 169 álgomogiid ja čearddaid iesbirgejeaddji.

ealáhnuš earenomáziiid mearrasámi guovlluin. Vuogátvuohhta guolástanjándorri lea manemus jagi saska uniduvvon, ja ealahus gillá ain garrast. Dan dihte ferte mear-
raluossabivddu riggodatvuodu sihkkarastit.

Go guollebiebmanrusttegiid ásaha vuoaide, de ferte dat dáhpuhuvvat fárrolaga vuotnaguolásteddiiguin, ja ferte sin eavttuid ja vuotnamáhtu vuodui dahkkot. Ii ábut ásahit guollebiebmanrusttegiid guilid goddo- ja bajásaddandanbáikkikiide. Mearraavadat-
plána ja konsekvveanssagunorahallan ferte dahkkot ovdal go ásahheapmi dáhpuhuvvá. Ferte šaddat friddja bivdu passiiiva bivdosiiiguin, nugo liddna- ja juksabivdosiiiguin. Dat ferte dahkkot vai bisuhtit riddoguvolluássama ja sihkkarastit govtoias doaimma ja háliddášeami.

Báikkálaš guolásteddiiguin, geat leat gillán nuossáreabbá dihte, galga leat riekti oassálastit nuossáreabbá bivddus, beroškeahtta fanassitruodagas ja makkár guilid sii bivdet. Ruossáreabbá bivdoearri ferte lasihuvvot.

Sámi guovlluid vuotnaguolásteadjiit gillájit garrast, go njuorjut vahága dahket guolieriggodagaide. Njuorjut bilisit maiddá ollu guollebivdosiid. Berresii addot vejolašvuohhta lasihit njuorjovivddu, ja maid ávkkástallagoahtit njuorjuu riggodahkan. Bargiidbellodat áigu ođasmáhttit mearraealahusaid, vai lea materiálálaš vuoddu sámi guovlluid ássami ja birgejumái. Lea dárbu ođasmáhttimii ja ovddideapmái, buohhta-
lasit gaskaopmegeavaheamii. Doarjja smávvaskála fitnodagaide, ekologalaš ovt-
tastusaid dutkamii ja lea dehálaš ovddidit ođda ealahusaid mearra birrasii. Guolle-
biebmanealahusa ovddideapmái ferte earenomáziiid átnit fuola birrasis ja báikkálaš servodaga váikkuhusain.

Meahčasteapmi ja jávreguollebivdu
Bargiidbellodaga mihttu lea ahte báikkálašálmogii addo vejolašvuohhta ávkkástallat luonddu lagasbirrasis. Fertet eambbo bidjat fuomášumi ávkkástallat luonddurriggo-
dagaide. Meahčasteapmi lotnolasealahusain, sáhtta leat dehálaš dienasihkin sámi guovlluin. Sápmeleáccain lea riekti átnit ođdaáigálaš veahkkeneavvuid luonddurrig-
godagaide ávkkástallamis.

Vai bisuhtit sámi guovlluid ássama, de lea dehálaš ahte oazzu vejolašvuoda ávk-
kástallat luonddurriggodagaide ja meahčástallat.

Sámi kultuvrii, identitehtii ja loaktimii lea luonddurriggodagaide ávkkástallan mávssolaš oassi materiálálaš vuodus. Jávreguollebivdu, murten, bivdufuoddu ja eará luonddu-
riggodagaide leat ain mávssolaččat dálloodoalloekonomiijai.

Mángga vuotnaguovlluin ja johkagáttiin lea luossabivdu sihke mearas ja jogain, leamas guovddáš sámi materiálálaš kulturguoddiin. Arbejuvvon luossabivdo rievttit fertejit sihkkarastojuvvot lágaid ja mearrádušaid bokte.

Lotnolasealahusaid árvoháhkannprográmma addá vejolašvuodaid ealahusovddáneap-
mái ja bargosajiide, earret eará duojis, meahčasteamis, mátkkoštanealahusas ja juo-
nkelágan guollebivddus.

Diekár ealahushiveheapmi lea árbevirolaččat leamas nanusvuohhta min guovlluid eallinvuogis, ja diet jurddašannuohki sáhtta ja berre nanosmahittit ealahusvuodu.

Boraspreháliddášeapmi
Bargiidbellodat áigu jodihit borasprepoliitihka, mii sihkkarastá boazodoalu ja sávzado-
alu ceavzima ja gánnaháhttiivvoda. Boazodoallu ja sámi eanandoallu gillá ráfáidáht-
ton boraspre vahágiid geaziil.
Lea dárbu buoridit boraspreháliddášeami. Earret eará vállu ain álmma boraspre
nállebearráigeahtču.
Dat fas hehnte guovllu boraspre háliddášanplána ráhkadeami ovdii ja ahte bo-
rasprebivdu dáhpuhuvvá árvoštallama vuodui. Fertejit eambbo návccat bidjot
bearráigeahtčámi ja registereami, vai dat čájehtit duohstavuoda gova, ja mii addá
vuodu guovllu boraspre háliddášanpláni.

Bargiidbellodat áigu jodihit borasprepoliitihka, mii addá oadjebasvuoda boazodo-
lu ja eanandoallui. Ferte sihkkarastot ahte báikkálašátnat besset registereht ja bivdit
boraspreid, ja dárbu mieide oazzut jodánit báhčinobi. Ulbmii riikkaidgasakasas
konvensiunnatid ferte buohtalasit ja geahččat makkár ovddasvástáduš Norgga
stáhtas lea sámi álbmoga ovddas.

Duodji

Duodji lea mávssolaš sámi servodahki, go dat lea kulturguoddi ja addá identitehta, ja
dat lea maiddá bargo- ja ássanfáktor. Bargiidbellodat áigu ráhkadit duoji ealahusain,
mainna sáhtta birget, ja mas lea kultuvrralaš, fágalaš ja ekonomalaš bistevášvuohhta.
Ferte heivehtit vai sáhtta duoji ođasmáhttit ja rekrutereht, ja ásahit bagadallanbávalu-
said ja oktasaš duodjebájiid.

Duodjebuktagiid ferte buorebut bidjet. Fertet ásahit buoret márkantievrredan orttega,
vai dujiin sáhtta ásahit eambbo bargosajiid. Duoji gávppešeamis ii galgga dárbbášt
máksit lassárvodivvaga, vai duojáriid dienas buorrána. Sámedikki ealahusšiehtadus
duojis lea okta dakkár doaimbavdu, mii buorida duojáriid sisaboadu.

Bargiidbellodat áigu bargat vai oahpahanstáladat joatkkaskuvllas ja alit oahpahusas
buorrána lotnolasealahusain ja duojis. Oahpahallortnet duojis ferte nannejuvot.

Mineráldoaimmat

Ruvkettiinodagan lea ollu árvu barggu ja árvoháhkama dáfus. Ruvkedoaimmat
sáhttet leat riiduvuolozat, go dat bilisista luonddu ja eatnama ja muosehuhttá eará
geavaheddjiid. Dien geaziil lea eanemus riehta ahte sámi servodat oazzu iežas oasi
ruvkedoaimmain, dego álgoálbmotdivan. Go ođda ruvkedoaimmaid ásahit, de ferte
vuhtii váldit sámi árbevirolaš ealahusaid ja seallihit sámi kulturmuitiid, maid ferte
deattuhit go ollislaš veardideapmi dahkko.

Go guoska minerálahochamiidda ja bohkamiidda, de galgaba Sámedigi ja suohkan
leat mieide mearridanproseassas. Konsekvveanssagunorahallan berre dahkkot ovdalgu
iskagohtet, ohcagohtet ja bohkagohtet. Mineráldoaimmaid ulbmii ferte eanemus lági

Boazodoallu galgá boahhteáigis maid leat dehálaš oassin sami ealahussstruktuurras. Dat mieiddisbukta, ahte servodat váldá ovdasvástádusa gáhttet guohtoneatnamiid bilistemiid vuostá, mii lea vuoddun boazodoallu ceavzmiid.

Árvoháhkkanprogámma galgá lasihit boazodoallu árvoháhkkanama, vai boahtha boazodoallu eaiġgáddidda buorin. Bargiidbellodat áigu ahte boazodoallu árvoháhkkanprogámma galgá mannat dan guvlu ahte ovdánahhtit galvvuid ja márkkanfievrriid boazobukta-giida. Bargiidbellodat oavvilda ahte ferte márkkanstít eara buktagiid bohccos, go dušše birgegu, nugo ovdamearkka dihte duoji. Dat váikkuhivčče positiivvalaččat ealahusa liigdiehtasii. Leat eanas niissonolbmot, geat dudjot. Dakkár doaimá livčče mávssolaš ealahussii, vai oazzut eambbo niissonolbmuid boazodolui, seammás go sihkkarastá ahte árbervrolaš máhttu váldit vára bohcco ávdnasiid ja dudjon bisuhuvvo ja ávkástallo.

Bargiidbellodat áigu jodihit boazodoallopoitiikka, mii lea aktiiva juogadanpoitiikka, man guovddázis lea guohtoneatnamiid hálddasit várrugasvuodain. Eallohápmi, eanemus lági mieide njuovvat ja sihkkaris njuovvan leat dehálaš oasit dán poitiikkii. Boazoealahus ferte oazzut seamma eavttuid go eara sullášas ealahusat, go guoská riekti divvagiid geassit eret, sihke ovttageardde divvagiid ja boaldámušdivvagiid, ja eara divvagiid, mat čuhcet boazodolui.

Dasseárvopoliitihkalaš doaimmaid ferte earuhit ja heivehit iešguđege dilálašvuhiti. Niissonolbmuid guoski ekonomalaš struktuvrrat ja doaimmat fertejit heivehuvvot nu ahte buot ági niissonolbmot sáhttet ávkástallat daid. Niissonolbmuide ferte addot lassit doarjja bargat boazodoalluin.

Boazodoallu rekrutierenortnegat fertejit nannejuvvot ja vuoruhuvvot.

Bargiidbellodat áigu nannet boazodoallu oahpahallortnega, vai sihkkarastá nuoraid joatkimis dainna árbervrolaš ealahusain.

Bargiidbellodat áigu bargat dan ala ahte ii oktage orohat/boazodoallii galgga massit eallámuša, go galigetoddasiid siehtadallatNorgga/Ruohtaboazozoguohtonkonvenšuvnna.

Eanandoallu

Bargiidbellodat oavvilda ahte ealli giilázat ja aktiivvalaš eanandoallu leat čadnon garrasit oktii. Ealli giilázat lea maid vuoddun ja buoremus dahkáddus dasa, ahte sami kultuvrras ja geieas lea sihkkaris boahhteáigi. Sami guovlluid eanandoallu ferte danne vuoruhuvvot sihke riikka ja guovllu dásis.

Bargiidbellodat áigu bargat dan ala ahte váldit vára ja ovddidit sami guovlluid eanan-dolau, ja maiddei bargat oazzut iešguđeigeigan lohtolasealahusaid.

Samii guovlluid eanandoallu darbaša dásseadis poitiitihkalaš rámmaeavttuid ja vejolašvuoda ávkástallat buvttadankapasiteahta, mii lea sami guovlluin. Dat guoská sihke birge- ja mieikebuvttadeapmai.

DátmeiddisbuktaáhtaSámedikkisgalgáieatguovddásrolleeanadallošiehtadallamiin.

Sámi eanandoallu ferte sáhttit lasihit buvttadeami. Sámi guovlluid eanandoalus lea guoros buvttadanapasiteahta, go dáppe leat geavateahes arealat, bargofá-pmu ja hukšenávdnasat. Dien dihte sáhtásii buoridit eanandoallu gánnáhahhtivuoda, go lasihivčče buvttadeami, mii ii sáhtásii divrrasin ge. Buoridit eanandoalo-gánnáhahhtivuoda lea eaktun dasa ahte bisuhit buvttadeddjiid logu, ja maiddei ealahuv-sa rekrutieremi. Mieikebuvttadeami rámmaeavttuid ferte nannet. Jurdda "canehaš mátkkoštan biebmuv" ferte ovdánahhtijuvvot. Mieikeearit rekrutierenoktavuodas ferte-jit lasihuvvot sami guovlluin.

Lea dehálaš ahte Sámedikkis lea dadjamuš eanandoallopoitiikka hábmemis. Vai lihkostuvvat dainna, de lea darbašlaš ásahtit buori gulahallama eanandolliiguin ja eanandoalloiseváldiiguin.

Bargiidbellodat áigu bargat dan badjeii ahte mieikeerid oasitin ja vuovdin heat-tihuvvo. Ferte sihkkarasttot ahte sii geat juo leat golahan ollu rudaid oasit eari, ii vahagahhtijuvvo ekonomalaččat.

Guolásteapmi ja mearraealahusat

Miin váldomihhtomeari guolásteapmai mearrasámi guovlluin, lea ráhkadit bistevaš ja gánnáhahhtit guolásteapmi. Danne ferte riggodatvuoddu sihkekarastojuvvot, vai olbmot ozzot oadjebas ja buorid bargosajiid. Diekkár strategiiiguin lea vejolaš olahit mihttomeari bisuhit ássama mearrasámi guovlluin.

Lávegoddi, mii lea guorahallan mearraguolástan vuogiatvuodaid mearas oiggo-beal-de Finnmárku, leat lohkan ahte olbmot, geat orrot Finnmárku rittus ja vuonain, lea riekti guolásteapmi mearas oiggo-bealde Finnmárku. Vuoddun dán riekti lea áigolbmogiid ja unniitlogu álbmoga historjáláš geavaheapmi ja álbmoterievtti njuogadusat. Bargiidbellodat oavvilda ahte ferte mearriduvvot siera lahka, mii sihkkarastá dán rievtti, vai meara riggodagat guilit searvevuhiti. Sullášas guorahallamat fertejit dahk-kot eara guovlluin riikkas.

Guolástanriggodagat fertejit hálddašuvvot ja juogaduvvot dakkár vuogi mieide, mii vuhitiiválda ássama ja bargolášvuoda, maiddei sami riddo- ja vuotnaguovl-luin. Lagasvuohhta guolieriggodagade ferte addit rievtti ja leat váldo prinsihppan-guolástanhálddašeamis. Dain unnimus fatnasiiin galgá leat vuosttas riekti vuotnaguo-lásteapmai ja leat lahka vuostáiváldimfinnodagaid.

Vuotnaguolásteapmi okto, ja maiddei oktán eara ealahusaiquin, lea mávssolaš bargolášvuoda oassi riikkis mearrasámi árbervieruin. Ferte sihke odda jurddašeapmi ja árbervrolaš vuogi mieide doaimmahit ealahusa, vai sealluha ja odasmahatta me-arrasámi kultuvrra. Dat ferte dahkkot vai oazzu buori vuodu rekrutieret nuoraid ea-láhussii.

Mearraluossabivdui ferte sihkkarasttot riektivuoddu. Dat lea mávssolaš árbervrolaš

disbuktan ahte dearvasvuoda - ja sosialfalidagat eai leat leamas olámuhtos stuora oassái sámii servodagas. Ulbmil lea ráhkadit buori dearvasvuoda - ja sosialabálvulo- said, mat leat heivehuvvon sámii albmoga dárbbuide. Dearvasvuoda - ja sosialasu- rgis lea oktavuohta olbmiguin, geain lea dárbu oázžut veahki ja doarjaga. Lea hui mávssolaš ahte bargi ja buohcci/ássšehasa gaskas lea dorvu ja luohitevasvuota. Dan olaha earret eará go ipmirda ja dovda olbmo kulturdugáža, giebla ja identitehta.

Bargiidbellodat áigu bargat dan ala ahte suohkana dásis leat dearvasvuoda - ja sosialabargit, geain lea sámegielia ja kulturmáhttu. Fertejit oahpahuvvot doarvái dearvasvuoda - ja sosialabargit, geat máhttet sámegiebla ja geain lea buorre máhttu sámii kultuvrras ja servodagas. Dearvasvuoda - ja sosialabargiide, geat eai máhte sámegiebla, ferte fálljuvot oahpahus sámii njálmmeálásgielas ja kulturrápmárdusas.

Beassat hupmat iežas giebla sihke buozanvuoda geazil ja riegdáhttiima oktavuodas adda oadjebasvuoda ja luohitevasvuoda. Go earas oassi dearvasvuoda - ja sos- ialabargiin eai máhte sámegiebla, de dárbbasuvvo dávjá dulka humadettiin buohcciin/ ássšehasain. Bargiidbellodat oavvilda ahte lea dárbu riikkavidosas dulkabálvulussii dearvasvuoda - ja sosialasuorgái.

Lea dehálaš ahte eassitadeddji dearvasvuodabargu heivehuvvo sámii albmogi.

Ferte ásavuvot sierra buohcciáittardeadji. Buohcciáittardeadjis ferte leat sám- egiel gelbbolašvuota.

Bargiidbellodat áigu bargat buoridit heivehuvvon dearvasvuodafálaldaga sápmelaččaide kriminálfuolahusas.

Lea earenoamáš dárbbaslaš ahte psykiatría dearvasvuodasuođalus oahpaha eambo dearvasvuodabargiid, geain lea sámii dugáš.

Dearvasvuoda - ja sosialabálvulus fáladat sámii mánde- ja nuoráide, geat leat gil- lán seksualas ilásteamii, ferte nannejuvot.

Kápihttal 6:

MII FERTET VÁRA VÁLDIT LUONDUS JA DAN RIGGODAGAIN

Bargiidbellodat áigu ahte albmogis ferte leat eambo dadjamus luondurrigoda- gaid ávkkástallamis regionála ja báikkálaš hálddaseamis eatnamiid ja čáziid badjel. Vuogiatvuodat luondurrigodagáide galgá guoskat buohkaide, geat orrot doppe, berošeahhtá čearddas guilleváshviti. Ferte mearriduvvot dakkár vuoddujudda ahte lagasvuota adda vuogiatvuoda.

Nanu ja ealli servodat, gos lea dásseidis orrun ja mánggabebalat ealahusat, lea defi-

nerjevuvon Bargiidbellodaga mihttomearrin. Lea guovddázis ahte ásavuvvot buorit rámmaeavttut ealahusdoaimmaid sámii ássanguovlulin. Árbevirolas ealahusat gal- get sihkkarasjuvuvot ja odda ealahusáide ges addot ovdánanvejolašvuodat. Ollislaš ealahuspoliitihkka ferte hábmejuvvot, vai lea iesgudeigeigán lotnolasealahusáide vejolašvuota sihkkarasit dohkkašas vuogi mielede.

Sámii árbevirolas máhttu ferte, lassin dieđalaš máhttu, lohkkot mielede juohke mear- ráđusa vuddui, go lea sáhka luonddu hálddaseamis sámii ássanguovlulin, sihke eat- namis ja mearas.

Onná luondurrigodavávkástallan lea eambo spesialisejevuvon, teknologalaš, motoriserjevuvon ja guoska márkanekonomiijai. Árbevirolas sámii ealahusat leat rievdan, ja sáhtta lohkat ahte lea árvovuddu meahcásteapmái. Bargiidbellodat áigu váldit vára dain oktasas luondurrigodagain.

Máilmmis leat stuora birashtalusat. Dáikkádatrivevdan ja máilmmi liegganeapmi čuohča davvi guovluid birasii ja luondurrigodagáide. Algoalbmogat ja ealahusat, geat luonddus vžžet birgejumi, leat hearkkit dáikkádatrivevdami. Ferte bidjat doaim- maid johtui, mii goazaha dáikkádatrivevdamiid. Ferte maid bidjat doaimmaid johtui, mat ráhkadit strategijja, movt hehttet dáikkádatrivevdama negatiivvalas váikkuhusaid.

Buot šáttut ja eallit leat čadnon dasa ahte olmmoš árvvus atná luonddu. Lea earenoamáš dehálaš gáhttet sámii ealahusaid sámii luonddupmárdusa vuodui. Vuodtoealahusaid ja luondduvávkástallama kultuvrralaš ja sosiála árvu lea mávssolaš vuoddu min boahhteáigái.

Riggodagaid fertet hálddasit dainna lágiin ahte váldit vára biologalaš mánggabebalašvuodas, seammás go unnidit nuoskkideami, vai unnidit dáikkádatrivev- dama, maid olbmot daguhit. Bargiidbellodat áigu hukset iežas biraspoliitihkka dan prin- sipa ala, ahte galgá leat bistevás ovdáneapmi, “buoret ovdal, go manjiil prinsihppa”, ja oktiiguilleváshvuota min manjibohttiide.

Lotnolasealahusat

Bargiidbellodat áigu bargat dan badjeiii ahte dála vuoddoealahusat, nugo sámii guovl- luid boazodooallu/ eanandooallu ja guolásteapmi, ožžot buorit ekonomalaš rámmaeavt- tuid. Dan vai sihkkarasit bissovás orruna.

Boazodoallu

Bargiidbellodaga visuvdna lea hukset boazodoallopoliitihkka oadjebasvuoda boaz- oasmi servodahkii, ja ahte sii geat barget bohccuiguin galget sáhttit eallit dainna. Boazodoallu lea ealahus, mii lea sákka čadnon sámii kultuvrrii. Mángga sajis min rik- kas lea boazodoallu sámii kulturguoddi ja identitehta.

Ealahusa doaimmaeavttut mearriduvvot mángga bealis. Lea luonddu dilálašvuota, mii lea goitge dat mearrideaddji faktor. Dasa lassin bohčet dat iágalas gáržžideami, maid mudui servodat mearrida ealahusii, nugo boazodoalloiálgain ja eará iágaluin. Servodaga váikkuheami, ekonomalaš ovdáneamis ja vuoruhemi leat eará fak- torat mat čuhcet ealahusii.

dohkäläs bärگو- ja bälkäeavttuid. Ferte vuoruhit hukset ja jodihit sämi mánáidgárd- ja bälkäeavttuid. Ferte vuoruhit hukset ja jodihit sämi mánáidgárd- diid ja sämi ossodagaid dárogielat mánáidgárdiide.

Stáda ruhtajuilluideamit fertejit gokcat lassigoluid suohkanii/ gieldain ja fylkkasuo- hkanii, mat šaddet sámegeiel oahpahusa dihte. Vuordjuvvo maid ahte ekonomaláš rámmaeavttu buorindohkkehuvvot suohkaniiid gilliskuvlláide, gos oahpahuvvo sámegeiillii ja kvenagillii. Dát lea hui mávssoláš seailuhit sämi ja kvena giela ja kul- tuvra, ja maiddá! identitehtaráhkadeaddji bargu smávvaserovodagain.

Dat galgá juolluvvot iige stipeanda oahpahedjiide, geat ohppet sámegeiela ja kul- tuvra birra, vai suohkaniiid/gieldaid gielaoahpahus šaddat duohtan. Bargiidbellodát áigu bargat vai šaddá ovttadássasásvuohta gaskal sámegeiel hupmangeiela ja eará IKT gielaid.

Rekruteret ja oahpahit sámegeielat fágabargiid lea mávssoláš eaktu, go sämi servo- daga galgá ovddidit. Bargiidbellodát áigu deattuhit dan ovddasvástádusa, mii Sämi allaskuvllas ja Tromssa Universtehžas lea sämi dutkamii ja aitt oahpahussii. Sämi allaskuvllas lea našunála ovddasvástádus vára váldit ja ovddidit sämi giela ja duoji dieđafágan, ja leage dárbbaslaš nannet allaskuvlla eavttuid, vai nagoda dan ovd- dasvástádusa. Sämi gielia dutkamii mudui lea dárbbaslaš, ahte ásavuvvot sierra prográmmat, mat dorjot sämi dutkama.

Diehtosidda gárváneapmi Guovdagaeainnus addá earenoamáš vejolašvuodaid sämi dutkamii ja sämi oahpahussii aitt dásis. Eaktuda dieđusge ahte Sämi allaskuvla sáht- tá šaddat vuobimeguvoddáš, mii nanne ja ovddida sámegeielaid. Danne ferte Sämi allaskuvla ovddiduvvot davvirittikkaláš sämi dieđaláš allaskuvlian, ja vel áigoálbmo- tuniverstehthan.

Ferte dasa lassii lágdiit lávdjuvvon oahppofáladagaid. Vai nannet studeanta rek- futterema sämi aitt oahpuide ja dutkamii, de fertejit ásavusat aktiivvalaččat juohkit dieđuid iežaset fáladagaid birra.

Bargiidbellodát áigu vuoruhit rájiiirasttíideaddji sämi ovttasbarggu, go ráhkadit oahp- poplánaid, oahpponeavvuid, oahpahusa, dutkama ja giela. Gilliserovodagat dárbbasit earret eará bures ráhkaduvvon skuvlastruktuvvra. Gillisku- vllain lea mávssoláš rolla dan oktavuodas. Bargiidbellodát áigu gilliskuvlláide biđijat earenoamáš fuomášumi.

KULTUVRÁ

Kápihttal 4:

Bargiidbellodát áigu bargat dan ala ahte nannet ja bajáshukse kultuvrraláš ealášusa. Vaikko bargo- ja oahppovejolašvuodát leat mearrideaddjin, de mearkkasit kulturo- aimaht ollu ornumii. Kulturoaimmat ráhkadit guillevášvuoda, mii fas váikkuha čáigui ja eallinkvallihtehti.

Bargiidbellodát áigu bargat vai váldit vára dan sämi kulturbirrasis iešguđetge gillázin, go gilliviesut, mat juo leat, váldojit atnui čoahkkananbálkin. Doaimmat mánáide ja nu- oráide fertejit vuoruhuvvot. Ferte bargjuvvo vai nannet girjerádjosiid ja kulturviesuid fáladagaid.

Ohta nanu sämi kultuvra addá dorvvu ja mávssoláš váikkuhusaid, go čáigui ja eallinkvallihtehta buorrána. Bargiidbellodát áigu bargat buoridit sämi dáiddárid ja kulturbargiid rámmaeavttuid. Bargiidbellodát áigu earret eará heivehit ahte sämi kulturguovddážat eambbo šaddet ovdnáhtinnaktevran bálkkaláš ja regionála guovl- luin, ja nu šaddet eambo posiitiiva aktevrán dasa ahte sämi kultuvra šaddá ealášus- san.

Našunála sämi dáiddamusea ferte duohtandahkkot válgááigodagas, ja dasa las- sin fertet vuoruhit aitt sämi dáiddafágalaš oahpahusa. Bargiidbellodát áigu vuo- ruhit prošektarvuid kulturviesu Várdoabáikki sämi guovddáži ja našunála lávdii Beavváš Sämi Teahteri.

Filbma lea gievraras, ođdaáigásáš ja máilmmaláš media. Lea dárbu ahte sämi servo- dat oázžu vejolašvuoda biđijat iežas agendaa ja hábmet iežas muitalusa filbmamáilm- mis. Sämi filbmaaguovddáš Guovdagaeainnus šaddá mávssoláš arenan, ja ferte sihk- karastjuvvo ruhtadoarjja, vai bisuhit dan barggu.

Sämi fálastallan lea dái deháláš kulturgaskkusteaddji mánáid- ja nuoraiddirrasiin fálastallan ovdameáru. Mánáid- ja nuoraiddarvgut vuoruhuvvot Bargiidbellodagas, ja danne áigut bargat vai fálastallan ovdameáru ožžot doarvái ekonomaláš vuodu. Sämi fálasta- lansearvá ferte addot ovdnáhtinvejolašvuotta, vai organisašuvdna sáhtta biđijat doaimmaid johtui sämi fálastalli nuoráide riikka dásis ja gaskkariikkalaččat.

Kápihttal 5:

SÄMI ÁLBMOGA DEARVAŠVUODA - JA SOSIÁLAPOLITIIKKA

Bargiidbellodát áigu bargat vai ollies sämi álbmot galgá oázžut seammaárvosas dearvvašvuoda- sosiálabálvalusaid, go mudui eará álbmot, earret eará mánáit, nuorat ja boarrásat oiggoabealde gielilaháiddasanguovllu. Giella- ja kulturcahkkit leat meid

OAHPAHUS JA OAHPPU DÅLÅ MÅNÅIDE, NUORAIDE JA RÅVISOLBUIDE

Mi!l åigut servodaga gos sãmi mãnãt ja nuorat nagodit boahhteåiggi hãstalusaid dust-
et. Bargiidbellodat åigu rãhkadit oahpahusvugådaga, mi!l sãmi mãnãide, nuoraid
ja rãvis olbmuid addã buriid oahppoarenaid oahppoovdãneapmãi, ja gos gielia ja
kultuvra besset ovdãntt.

Bargiidbellodat oavvilda ahtemãnãidgãrdi, vuoddoskuvla, joatkkaskuvla ja oahpposa-
husãt galget hukset iezaset doaimma cearddalãs ja kultuvralãs mænggabbealvuoda
ala, maid sãmi mãnãt, nuorat ja rãvisolbmot ovdasitt. Riekti oahppat ja oahpahuv-
vot sãmegi!ll! guoskã buot sãmi mãnãide vuoddo- ja joatkkaskuvllas, beroškeahhtã
gos Norrgas orrot. Bargiidbellodat vuoruhã bargat guovttegielatvuoda oahpahusain
sihke siskobealde ja oiggoobealde hãiddasãnguovlluid. Sãmi giellatãlaldat ferte nan-
nejuvot sihke vuosttas ja nubbingielain. Galgã heivehuvvot vai
sãpmelãccãt, geat eai mãhte sãmegiela, galget beassat oahppat vuoddoeahpu giel-
laoahpahusa bokte.

Sãmegielas leã iezasãrnu, ja gielia eksisteansa leã nannejuvvon lãga bokte ja ulmi-
liiguin juohke dãsis servodagas. Bargiidbellodat åigu bargat dan ala ahte duhtan-
dahkat daid ulbmiliid. Sãmi mãnãid riekti oahppat sãmegiela, ja geavaht gielia oah-
pahusas juohke fãgas, leãt olmmošvuogãt vuodãt. Sãmi mãnãid sãmegiela mãhnttu
leã vuoddun dasa, ahte oãzzut vejolašvuoda oasãlasitt sãmi servodagas ollisãccãt.
Otnã servodagas eaktuvvo sãmi gielia ja kultuvra, jus galgã ceavzit. Sãmedikki!
oaidnu ferte nannejuvvot, vai das leã duohta vaikkuhãntãpmu giellaovdãneapmãi
mãnãidgãrdiin ja skuvllain.

Guovddãs eaktu sãmi kultuvra boahhteåiggi leã vejolašvuotta ålmmogis geavaht
unniitogugielia gelbolasvuoda. Leã olmmošvuogãt vuotta oahpahuvvot sãmegi!ll! ja
sãmegielas. Galgã heivehuvvot vai sãpmelãccãt, geat eai mãhte sãmegiela, galget
beassat oahppat vuoddoeahpu giellaoahpahusa bokte.

Otnã oahpahusvugãdat leã sãkka lãvdõjuvvon. Suohkanii!n/ gielladain leã ollisãccãt
vejolašvuotta baikkãlãccãt vuoruhit guovddãs ulbmiliid. Bargiidbellodat åigu bargat
sãmi mãnãid, nuoraid ja rãvisolbmuid rivtiid ovdãs baikkãlãs dãsis. Buoridit skuv-
lla dãsi eaktuda bargat garrasit riikka dãsis. Bargiidbellodat åigu vuoruhit eambbo
oahpaheddjiid, buriid rãmmaeavttuid, ja buriid jodihãnsstuvrra. Leã dusšã dat mi!
sãhhtã buoridit sãmi mãnãid, nuoraid ja rãvis olbmuid oahpahusa boahhteåiggis. Bar-
giidbellodat åigu occcõdit vai eambbo oahpponeavvut rãhkaduvvojitt, nugo nãsunãla
ulbmiliin leã. Sãmediggi ferte ollu eambbo bargat dan ollis.

Bargiidbellodat åigu bargat vai sãmegielat mãnãidgãrdetãlaldat galgã leãt buot sãmi
mãnãide. Årrat oahppat gielia leã buoremus vuohki bisuhit sãmegiela. Bargitt, geain
leã formãlãs ja i! formãlãs gelbolasvuotta sãmi gielas ja kultuvrras, fertejt oãzzut